

сини ташкил этиш зарур.

Ўзбекистонда суғурта менежментини такомиллаштириш бўйича юқорида билди-

рилган таклифлар, бизнинг фикримизча, суғурта менежментини такомиллаштиришда баҳоли қудрат хизмат қилади.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожаатномаси. 2020 йил 25 январь.
2. Опыт внедрения системы менеджмента качества на базе международного стандарта ISO 9001:2000 в компании. Халқаро Ҳамкорлик Маркази//Менежмент сегодня, №1, 2014
3. ISO в Узбекистане. Перспективы и проблемы внедрения. "Отечественный рынок сертификации ISO". КОММЕРСАНТ.UZ
4. <http://www.iso.uz/>

ДАВЛАТ МОЛИЯСИНИ ОҚИЛОНА ТАШКИЛ ЭТИШДА ДАВЛАТ-БЮДЖЕТ СИЁСАТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

**Джумаев Соҳиб Ҳайитмуратович –
Тошкент давлат иқтисодиёт университети,
таълим-тарбия маслаҳатчиси
Гулмуродов Камолиддин Абдуқодир ўғли –
ТДИУ ҳузуридаги “Ўзбекистон иқтисодиётини
ривожлантиришнинг илмий асослари ва
муаммолари” ИТМ, ТДИУ магистранти**

Аннотация: Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётининг ривожланиш шароитида, амалга оширилаётган молиявий сиёсат, фискал сиёсат, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва мамлакат турмуш даражасини оширишдаги муаммолар ва бошқа муаммоларни ҳал этиш масалалари кўрилган.

Таянч сўзлар: Молиявий сиёсат, фискал сиёсат, тадбиркорлик фаолияти, даромадлар ва харажатлар, солиқлар, аҳоли турмуш даражаси.

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы финансовой политики, бюджетной политики, поддержки предпринимательства, проблемы повышения уровня жизни населения страны и другие проблемы в условиях развития экономики Узбекистана.

Ключевые слова: Финансовая политика, налоговая политика, предпринимательская деятельность, доходы и расходы, налоги, уровень жизни населения.

Annotation: In this article, discusses of financial policy, fiscal policy, support of entrepreneurship and problems of increasing the country's standard of living and other problems are discussed in the conditions of development of the economy of Uzbekistan.

Key words: Financial policy, fiscal policy, entrepreneurial activity, income and expenditure, taxes, standard of living of the population.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг иқтисодиётида амалга оширилаётган туб ислохотлар молиявий сиёсатни, шу билан бир қаторда фискал сиёсатни иқтисодиётни барқарор ривожлантиришдаги аҳамиятини ошироқда. Иқтисодий барқарорликни таъминлаш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев ўзининг 2020 йил 24 январда Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномасида “Янги солиқ сиёсати доирасида иш ҳақиға солиқ юки 1,5 баробарга камайтирилди. Натижада, расмий секторда ишлаётганлар сони йил давомида 500 мингтага кўпайди. Кўшилган қиймат солиғи ставкаси 20 фоиздан 15 фоизга туширилди. Бунинг ҳисобидан ўтган йили солиқ тўловчилар ихтиё-

рида 2 триллион сўм қолди. Бир йилда тадбиркорлар ихтиёрида шунча маблағ қолиши, албатта уларга ўз бизнесларини ривожлантириш учун жуда катта қўшимча имкониятлар яратади” деб алоҳида таъкидлади[1].

Макроиқтисодий барқарорликни таъминлашда иқтисодий ўсишдек асосий мақсадларга эришиш учун нархлар барқарорлиги ва тўлов балансининг барқарорлигини таъминлаш керак. Пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсатини мувофиқлаштиришни амалга оширишда тўғри қарорлар қабул қилиш муҳим аҳамиятга эга, чунки ушбу сиёсатларнинг ҳар бирида қўлланилган чора-тадбирлар яқунда иқтисодий фаолликка ўз таъсирини кўрсатади. Шунинг учун бу сиёсатларнинг мувофиқлаштирилмаслиги молиявий

берқарорликка олиб келади, фоиз ставкаларининг ортиши, валюта курси номуносиволиги, инфляция суръатининг ошиши кузатилади, ниҳоят бу иқтисодий ўсишга салбий таъсир кўрсатади.

Ҳукуматимиз томонидан бугунги кунда олиб борилаётган ислохотларнинг замирида солиқ юкини босқичма – босқич камайтириш назарда тутилмоқда. Бу эса ўз навбатида бюджет-солиқ сиёсати соҳасидаги қарорларнинг самарали бўлишини, даромадлар ва харажатларни режалаштиришда илмий асосланган ва таҳлил этилган иқтисодиётнинг турли соҳаларини барқарор ривожлантиришга қаратилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларни мезонлар асосида ишлаб чиқиш ва амалиётга тадбиқ этишни талаб этади. Шунингдек, давлат молиясини стратегик такомиллаштиришда фискал ва иқтисодий функцияларнинг мувофиқлигини таъминлаш борасидаги мавжуд муаммоларни бартараф этиш барқарор фискал сиёсатини амалга ошириш учун хизмат қилади, шу билан бир қаторда ушбу муаммоларни илмий жиҳатдан тадқиқ этиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Бундан кўринадики, мамлакат иқтисодиёти ва мамлакатда истиқомат қилаётган ҳар бир инсоннинг тақдири ҳукуматнинг фискал сиёсатини қандай амалга ошираётганига боғлиқ бўлиб қолмоқда.

Фискал сиёсатнинг иқтисодий моҳияти ҳамда уни амалга оширишнинг назарий ва амалий асослари хорижлик иқтисодчи олимлар жумладан, Р.Дорнбуш, Р.Ш.Маленз, С.Фишер, Д.Кейнс, Д.Рикардо, А.Хансен, С.Харрис, С.Мерзляков, Белова И.А. каби хорижлик олимлар томонидан тадқиқ этилган ва муҳим илмий-амалий хулосалар шакллантирилган. Фискал сиёсатни такомиллаштиришнинг айрим назарий ва амалий жиҳатлари Т.Маликов, П.Жалилов, Э.Гадоев, Н.Кузиева, Н.Ашурова, И.Ниязметов, А.Ўлмасов, А.Ваҳобов, Д.Тожибоева[2] каби олимларнинг илмий изланишларида ўз ифодасини топган.

Республикамизда бозор муносабатларига ўтишнинг илк босқичида ишлаб чиқаришнинг қисқариши, аҳоли турмуш даражасининг пасайиши, пулнинг қадрсизланиши ва бошқа бир қатор зиддиятли хусусиятларга эга бўлган ижтимоий – иқтисодий инқироз даврига тўғри келди. Маълумки, бундай шароитда асосий юк давлат бюджети зиммасига тушади, натижада молиявий тартибга солиш учун объектив тарзда иқтисодиётга оқилона равишда давлатнинг аралашуви зарур бўлиб қолади. Ислохотлар стратегияси давлат иқтисодий сиёсатининг кенг қамровли дастакларини ўз ичига олади. Мана шундай энг муҳим дастаклардан бири

давлатнинг изчил олиб борилаётган молиявий сиёсатидир.

Шу билан бирга, иқтисодиёт турғунлик ёки пасайиш даврида бўлган вазиятларда давлат томонидан рағбатлантувчи фискал сиёсат-фискал экспансия, иқтисодиётда тўлиқ бандлик ва ортиқча талаб натижасида инфляция келиб чиқиши мумкин бўлган вазиятларда чекловчи фискал сиёсат - фискал рестрикция олиб борилади. Чекловчи фискал сиёсат давлат харажатларини камайтириш ёки солиқларни ошириш ёки бўлмаса иккала тадбирни бир вақтда олиб бориш орқали иқтисодиётнинг даврий ўсишини чегаралашдан иборат. Ушбу фарқ фискал сиёсат воситаларини танлашда муҳим рол ўйнайди. Агар ҳукумат давлат секторини кенгайтирмоқчи бўлса, даврий пасайишни тугатиш учун ўз харажатларини ошириши, инфляцияни чеклаш учун эса солиқларни ошириши мақсадга мувофиқ бўлади. Шу сабабли фискал сиёсатни амалга оширишда моҳирлик талаб қилинади.

Фискал сиёсатнинг энг асосий вазифаси иқтисодий сиёсатни амалга ошириш учун марказлашган давлат пул фондларини ташкил этиш ва ишлатиш орқали иқтисодий барқарорликни таъминлашдан иборат. Бундай асосий фондлардан бири - давлат бюджети ҳисобланади. **Давлат бюджети** – давлатнинг давлат вазифалари ва функцияларини молиявий жиҳатдан таъминлаш учун мўлжалланган марказлаштирилган пул жамғармасидир[3].

Ўзбекистон Республикаси Бюджет Кодексининг 34-моддасига асосан Давлат бюджети қуйидаги даражадаги бюджетлардан иборат: Ўзбекистон Республикасининг республика бюджети; Қорақалпоғистон Республикаси бюдже-ти, вилоятлар ва Тошкент шаҳар маҳаллий бюджетлари.

Бюджет тизими бюджетлари даромадларининг таснифи, даромадлари, уларнинг турлари ва манбалари бўйича кодлашдан иборатдир. Бюджет таснифи ўз ичига қуйидагиларни олади: бюджет тизими бюджетлари даромадларининг таснифини; бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифини; давлат бюджети тақчиллигини қоплаш манбалари таснифини.

Бюджет даромадларини шакллантириш жараёни қуйидаги принципларга асосланиши мақсадга мувофиқдир:

– солиқларнинг бюджетга олиниши мамлакат миллий бойлиги манбаларининг тугашига олиб келмаслиги керак;

– солиқлар уларни тўловчилар ўртасида тенг тақсимланмоғи лозим;

– солиқларни ишлаб чиқарувчиларнинг айланма фондлари ҳажмига таъсир кўрсатмаслиги;

– солиқларнинг соф даромадга нисбатан ҳисобланиши;

– Давлат учун солиқларнинг ундирилиши иложи борича арзонроқ бўлиши лозим;

– солиқларнинг ундирилиш жараёни хусусий секторни сиқиб чиқармаслиги керак ва бошқалар.

Солиқ тўловлари, солиқ солиш солиқ мажбуриятлари юзага келган пайтда амалда бўлган қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши Солиқ кодексининг 3-моддасида ўз аксини топган[4].

Ўзбекистон Республикасида Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг ҳуқуқий асоси бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси ҳисобланади. Шуниси ҳарактерлики, мазкур ҳужжатда давлат бюджети даромадларини таснифлашнинг икки мезонга, яъни даромадларни давлат қурилишига кўра ва ташкил топиш манбаларига кўра таснифлаш мезонига амал қилинган.

Давлат бюджети даромадларини шакллантириш, Фискал сиёсат моҳиятини аниқлашда фискал сиёсатнинг мақсадлари муҳим аҳамиятга эга ва улар қуйидагича[5]:

– Иқтисодий цикл тебранишларини юмшатиш;

– Иқтисодий ўсишнинг барқарорлигини таъминлаш;

– Инфляциянинг ўртача суръатларида аҳоли бандлигининг юқори даражасига эришиш.

Иқтисодиётни молиявий жиҳатдан тартибга солишда фискал сиёсатнинг бир қанча кучли дастакларидан фойдаланилади. Шунга мувофиқ фискал сиёсатнинг икки турдаги: автоматик ва дискрецион фискал сиёсат йўлларида борилади.

Автоматик фискал сиёсатда Давлат қонун йўли билан шундай тартибни ўрнатадики, унга биноан молия нормативлари (меъёрлари) жорий этилади. Булар шароит ўзгаришига қараб автоматик равишда амал қилаверади. Булар жумласига солиқ ставкаларини, ишсизлик нафақаси миқдори, даромадларнинг инфляцияга қараб индексация қилиниши, ижтимоий ёрдам кўрсатиш нормативларини киритиш мумкин.

Шароитга қараб янги нормативларни киритиш йўлидан бориш, бу дискрецион фискал сиёсат, деб юритилади. Бу сиёсат доирасида янги солиқ ставкалари жорий этилади, янги солиқлар киритилади, бюджет маблағларини сарфлаш нормативлари ўзгартирилади. Диск-

рецион сиёсат ўзгарган шароитга мослашиш сиёсатидир. Иқтисодиёт бир маромда ўсиб бораётганда биринчи йўл, у тангликка йўлиқиб, ундан чиқиш керак бўлганда иккинчи, яъни дискрецион йўл устувор бўлади[6].

Иқтисодий жиҳатдан тўғри фискал сиёсатининг моҳияти солиқ солиш тизими орқали давлат бюджетининг стратегик жиҳатдан тўғри шаклланиши ва белгиланган мақсадларга эришиш учун давлат бюджети маблағларини тўғри сарф қилинганлигида ўз аксини топади.

Фискал сиёсат давлат молиявий сиёсатининг бир қисми бўлиб, ҳукуматнинг барча имкониятларидан келиб чиққан ҳолда солиқ ундириш ва давлат бюджети маблағларидан самарали фойдаланиш билан боғлиқ масалаларни, шунингдек, реал ижтимоий масалаларни ҳал этиш ҳамда ишбилармонлик фаоллигини тартибга солишни тақозо этади. Фискал сиёсат борасида олиб борилаётган ислохотларнинг бош мақсади бюджет тизимининг шаффофлигига эришиш, шунингдек, меъёрий базаларнинг ишончилиги ва олдиндан башорат қила олишлик даражасини ошириш, солиқ базасини кенгайтиришда солиқ юкини пасайтириш, давлат харажатлар таркибини такомиллаштириш ва самарасиз давлат инвестицияларини қисқартиришдан иборатдир.

Давлат харажатлар таркиби ва солиқларни ўзгартириш йўли билан тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириши, ишсизлик ва инфляцияга таъсир кўрсатиши мумкин. Фискал сиёсат давлатнинг ривожланишига ва мамлакатнинг иқтисодий вазиятига ўз таъсирини бевосита ўтказди. Шу сабабдан, мамлакатнинг мавжуд фискал сиёсатини таҳлил этиш ва режалаштирилган фискал сиёсатнинг оқибатларини башорат қилиш жуда муҳимдир.

Молиявий муносабатларнинг кейинги эркинлаштириш ва чуқурлаштириш йўлида солиқ тизимида зарур изчил ўзгаришларни амалга оширишда солиқларнинг рағбатлантириш функциясини кучайтириш ва солиқ тизимини такомиллаштиришда қуйидаги йўналиш ва чора-тадбирлар унинг асосини ташкил этиши лозим деб ўйлаймиз:

– солиқларнинг содда, тушунарли ва кўп йиллилигини таъминлашда, солиқ маъмурчилиги тизимини такомиллаштириш ва солиқ солиш механизмининг тартибга солиш;

– солиқ қонунчилигининг барқарорлигини таъминлаш;

– бир хил фаолият билан шуғулланувчи, мулкчилик шаклидан қатъий назар барча солиқ тўловчиларни адолатлилик ва тенглик тамойили асосида солиққа тортиш;

– иқтисодиётдаги солиқ юкини янада камайтириш; икки марта солиққа тортишни олдини олиш.

Бюджет-солиқ сиёсатини мувофиқлаштириш зарурлигини изоҳловчи асосий сабаблар:

– инфляциянинг барқарор ўсишига қаратилган пул-кредит ва солиқ-бюджет сиёсатининг ички ва изчил мақсадларига эришиш;

– маълумот алмашиш ва ушбу йўналишдаги маслаҳатларни амалга ошириш орқали пул-кредит ва солиқ-бюджет сиёсатининг белгиланган мақсадларига эришиш учун аввал қабул қилинган қарорларнинг самарали бажарилишини таъминлаш;

– сиёсий барқарорликни таъминлаш учун пул-кредит ва бюджет-солиқ сиёсатини амалга ошириш. Ушбу ёндашувни ҳисобга олган ҳолда қисқа ва узоқ муддатда мувофиқлаштириш икки босқичда бўлиши керак деган хулосага келиш мумкин.

Фискал сиёсат борасида олиб борилаётган ислохотларнинг бош мақсади бюджет тизимининг шаффофлигига эришиш, шунингдек, меъёрий базаларнинг ишончилиги ва олдиндан башорат қила олишлик даражасини ошириш, солиқ базасини кенгайтиришда солиқ юкини пасайтириш, давлат харажатлар таркибини такомиллаштириш ва самарасиз давлат инвестицияларини қисқартиришдан иборатдир. Давлат харажатлар таркиби ва солиқларни ўзгартириш йўли билан тадбиркорлик фао-

лиятини рағбатлантириши, ишсизлик ва инфляцияга таъсир кўрсатиши мумкин. Фискал сиёсат давлатнинг ривожланишига ва мамлакатнинг иқтисодий вазиятига ўз таъсирини бевосита ўтказди. Шу сабабдан, мамлакатнинг мавжуд фискал сиёсатини таҳлил этиш ва режалаштирилган фискал сиёсатнинг оқибатларини башорат қилиш жуда муҳимдир.

Мамлакатимизда олиб борилаётган фискал сиёсат ва амалдаги солиқ тизимини ҳамда ривожланган хорижий мамлакатларда юритилаётган фискал сиёсатининг илғор тажрибаларини таҳлил этиш натижасида қуйидаги хулосаларни келтириб ўтиш мумкин:

биринчидан, ҳозирги давр давлат бошқаруви тизимида солиқларнинг функциялари ўзаро алоқадорлик ва таъсирда намоён бўлмоқда. Уларнинг давлат қурилиши, тадбиркорлик ва ижтимоий функциялари бозор иқтисодиётига мос равишда амал қилмоқда;

иккинчидан, иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш, иқтисодиётни либераллаштириш ва мамлакатни модернизациялаш шароитида солиқлар давлат бюджети даромадларини шакллантириш ва мамлакат иқтисодий ривожланишининг омили бўлиб қолмоқда;

учинчидан, фискал сиёсатда хўжалик юритувчи субъектларга нисбатан қўлланилаётган амалдаги имтиёзлар тизимини таҳлил этиш натижасида айрим имтиёзларнинг самараси пастлиги аниқланди.

Манба ва адабиётлар руйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2020 йил 24 январдаги Олий Мажлис Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси. Ўзбекистон миллий ахборот агентлиги расмий веб сайти. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>

2. Маликов Т.С., Жалилов П.Т. Бюджет-солиқ сиёсати. – Т.: Академнашр, 2011. – 13 б.; Гадоев Э., Кузиева Н., Ашурова Н. Солиқ сиёсати стратегияси. Ўқув қўлланма. – Т.: 2013. 27-б.; Ниязметов И. Солиқ юкини оптималлаштириш: назария, услубият ва амалиёт. Монография. – Т.: 2016. 72-б.; Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик – Т.: ТДИУ, 2014й., 409-б.; Тожибоева Д. Иқтисодиёт назарияси. – Т.: Шарқ, 2003 й., 309-б.;

3. Ўзбекистон Республикаси “Бюджет Кодекси”. – Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 05.01.2018 й., 03/18/456/0512-сон.

4. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018й., 03/18/476/1087-сон.

5. Ваҳобов А. Маликов Т. Молия: Дарслик. – Т.: Ношир. 2012. 302-б.

6. Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик – Т.: ТДИУ. 2014. 409-бет.

7. <http://www.soliq.uz> – Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси расмий сайти

8. <http://www.mf.uz> - Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги расмий сайти

9. <http://www.lex.uz> - Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ҳузуридаги ҳуқуқий ахборот билан таъминлаш маркази расмий сайти.

10. <http://www.tfi.uz> - Тошкент молия институти сайти.